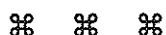

ציון ששון

עקדת יצחק בניסיונו של יצחק

ראשי-פרקים

- א. מבוא
- ב. הבלטת חלקו של אברהם במקרא
- ג. יצחק הגורם לניסיון
- ד. "ויאמר יצחק אל אברהם אביו"
- ה. עולה תמימה
- ו. עקדת יצחק כסמל להזדהות
- ז. דמות יצחק בפיוטי העקדה

א. מבוא

עקדת יצחק בניסיון הגדול, המדהים והמאיים בעוצמתו, מטיל את רישומו על חיי עם ישראל מאז הניסיון ועד ימינו אלה. הדברים אמורים במיוחד בראש השנה, יום הדין הנורא, אשר בו נושא זה מקבל ביטוי חזק ומשנה תוקף. מלבד זה, שקוראים אנו בתורה ביום השני את פרשת העקדה, הרי שמצוותו של היום, המבטא את מהותו, השופר והתקיעה בו, קשורים קשר הדוק בעקדה:

"אמר רבי אבהו: למה תוקעין בשופר של איל? אמר הקב"ה: תקעו לפני בשופר של איל כדי שאזכיר לכם עקדת יצחק, ומעלה אני עליכם, כאילו עקדתם עצמכם לפני" (ראש השנה, טז, ב).

התורה רואה בניסיון העקדה את הניסיון בה' הידיעה, שניסה ה' את אברהם, וניסיון זה נזכר במפורש: "והאלוקים ניסה את אברהם". חז"ל במסכת אבות רואים ניסיון זה כניסיון האחרון בין עשרה ניסיונות שנתנסה אברהם אבינו.

עם זאת, המעיין במדרש חז"ל בבראשית רבה ובמקורות אחרים, כתנחומא וילקוט שמעוני, לפרשה זו, ימצא גישה שונה, המנסה להבליט את חלקו של יצחק בניסיון, ולראות בעקדה את ניסיונו של יצחק. ואם נרצה לדייק נאמר: לא רק אברהם נתנסה בניסיון זה, אלא אף יצחק נטל בו חלק נכבד ואף עמד בו. ומנסים הם, חז"ל, כאמור, ועוד נראה זאת להלן, להבליט על פי דרכם במדרש חלקו של יצחק, אשר בא מעט מאוד לידי ביטוי בתורה.

ב. הבלטת חלקו של אברהם במקרא

אם נעיין בספר בראשית פרק כב בפרשת העקדה, נמצא כי הגיבור הראשי, המנוסה, הוא אברהם אבינו. הוא הנשמע לצו, הוא הפועל, אקטיביותו בולטת לאורך כל הדרך בסיפור, מול פאסיביותו של הקרבן, יצחק:

"וישכם אברהם בבוקר, ויחבוש את חמורו, ויקח את שני נעריו עמו, ואת יצחק בנו, ויבקע עצי עולה, ויקם וילך אל המקום אשר אמר לו האלקים" (בראשית כב, 1).

דיו לפסוק זה, שיבליט את האינטנסיביות ואת העוצמה שבפעילות, דרך המבטאת יפה את הדבקות במטרה ואת השאיפה לקיומה של מצוות הבורא. וכך לאורך כל הפרק: **"וישא אברהם את עיניו וירא את המקום מרחוק, ויאמר",** ולאחר מכן על ההר: **הוא הבונה, הוא העורך את העצים, הוא העוקד, הוא השולח את ידו... ויצחק – הולך עם אביו, מובל, שקט, אין תגובה, אין שומעים דבר, הוא הנושא את העצים (כזה שטוען צלובו בכתפו),¹ הכתוב מוצא לנכון לאשר את ההליכה המשותפת: "וילכו שניהם יחדיו" (בפעם הראשונה). ופתאום – שיחה, שאלה: "ויאמר יצחק אל אברהם אביו, ויאמר אביו, ויאמר הנני בני, ויאמר: הנה האש והעצים ואיה השה לעולה? ויאמר אברהם: אלהים יראה לו השה לעולה בני", ושוב מוצאת התורה לנכון להעיד: "וילכו שניהם יחדיו" (פעם שנייה).**

יצחק התם, אינו מבין? מנסה לשאול? ומדוע הדיבור הפתאומי? ומדוע פעמיים "וילכו שניהם יחדיו"? מה קרה?

לאחר השיחה "השקטה" הנ"ל, שוב שקט, ובהמשך העלילה עד לסיומה, נמשכת פאסיביותו של יצחק, הבלטת מאוד בניגוד לפעילותו של הגיבור הראשי אברהם. שקט זה והשלמה זו של יצחק "הפריעו" לחכמי המדרש. היתכן, שלקרבן אין חלק בניסיון?

במאמר מוסגר נציין: דרכי חז"ל במדרשים מצויינים בעיון מעמיק בכתוב ובין השורות; לדרוש את הכתוב ולהמחישו, ובמיוחד למלא חללים ופערים בכתוב, להרחיב ולגלות דברים סתומים או חסרים, או המצויינים בצמצום רב. ובמיוחד דאגו חז"ל כמתנכים גדולים לקרב את התנ"ך לעם, ע"י אקטואליזציה של הדברים ומציאת תשובה במקרא לבעיות הדור, אך אל נקדים את המאוחר.

1 חז"ל השתמשו בתיאור ריאלי מתקופתם, תקופת השלטון הרומי, שנחגו להוציא להורג את הנידונים בצליבה, והמוצא להורג היה נושא צלובו בכתפו אל מקום ההוצאה להורג. תיאור זה היה מוכר לעם השומע את הדרשה.

ג. יצחק הגורם לניסיון

על השאלה מדוע היה צורך בניסיון, או מה היו הגורמים לניסיון זה, עונים חז"ל בדרשת הפסוק: "ויהי אחר הדברים האלה..." אלו דברים: (ראה דרשה נ"ה סעיף ד). הניסיון הנו תוצאה של דברים מסויימים, שקרו או נאמרו ואין המקרא מציינם. אחת הדעות, הדרשות, מבליטה את חלקו של יצחק כגורם לניסיון, והמדרש אומר:

"יצחק וישמעאל היו מדיינים זה עם זה – זה אומר: אני חביב ממך, שנמלתי לשלוש עשרה שנה, וזה אומר: אני חביב ממך, שנמלתי לשמונה ימים. אמר לו ישמעאל: אני חביב ממך, למה שהיה סיפק בידי למחות ולא מחיתי. באותה שעה אמר יצחק: הלואי היה נגלה עלי הקב"ה ואומר לי שאחותך אחד מאברי ולא אעכב. מיד: והאלקים נסה את אברהם".
נוסחה אחרת:

"אמר לו ישמעאל: אני חביב ממך, שנמלתי לייג שנה, אבל אתה נמלת בקטנך ואי אפשר למחות. אמר לו יצחק: כל מה שהלויית להקב"ה, שלושה טיפין דם הם, אלא הריני עכשיו בן שלושים ושבע שנה,² אילו מבקש לי הקב"ה להשחט אינו מעכב. אמר הקב"ה: הרי השעה!"
בשתי הנוסחאות מובלט חלקו של יצחק כגורם לניסיון. יתירה מזו, המדרש מדגיש את גילו של יצחק, "הריני עכשיו בן ל"ז שנה". וכל זה בא לענות על השאלה: הייתכן שיעשה אברהם מעשה זה, שלא מדעתו של יצחק (הרי אינו ילד). אלא מדעתו עשה; היה בידו למחות, ולא מחה. יצחק לא די שאינו מוחה, אלא הוא המזמין את הניסיון, בגינו ובעצם נכוונתו.

ד. "ויאמר יצחק אל אברהם אביו"

שלושה ימים הולכים האב והבן – ומחוץ לציון פעולות, אין אנו שומעים דבר בתורה. אין שיחות, אין ביטוי למחשבות ולרגשות, אלא ציון אחד: "וילכו שניהם יחדיו" – ובמדרש: "זה לעקוד וזה לעקד, זה לשחוט וזה להשחט". ולפתע שומעים אנו את יצחק: "ויאמר יצחק אלי אברהם אביו, ויאמר אביו! הנה

2 חז"ל קובעים את גילו של יצחק. בעלי האגדה שעוסקים בקביעת הפרטים "הזניחו כל חוקי ההסתברות ובלבד שבעזרת קביעת הזמנים יוכלו להשיג הכרות על-זמניות. יצחק היה לדעתם בן ל"ז שנה בלכתו לחר המוריה. מובן שאם כן הדבר הייתה זכות העקדה תלויה בו, יותר מאשר באביו, בניגוד לעמדת התורה" (ראה יצחק היימן, דרכי האגדה, פרק ג, עמ' 22).

האש והעצים ואיה השה לעולה?! ויאמר אברהם: אלקים יראה לו השה לעולה, בני. **וילכו שניהם יחדיו**."

חז"ל במדרש שלהלן מעוררים שאלות קשות: אם מצויין בראשונה: וילכו שניהם יחדיו... "מדוע פריצת ה"שקט" ויאמר יצחק?! האם התעורר יצחק? מה עניין הפנייה והתחינה (פעמיים "אביי")? ומדוע פעמיים "וילכו שניהם יחדיו"? מה בין הפעם הראשונה לשנייה? מה קרה בינתיים? שניהם הולכים יחדיו, אך בלב אברהם ויצחק מתעוררים הרהורים, מחשבות ושאלות קשות. הייתכן שילכו אב ובנו לאותה מטרה קשה ואכזרית בלב שקט ושאנן?

על שאלה זו ועל השאלות הנ"ל עונים חז"ל במדרש הבא (פרשה נ"ו סעיף ד):
 "ויאמר יצחק אל אברהם אביו וגו' – בא לא סמאל (השטן) אצל אברהם אבינו ואמר לו: סבא סבא אובדת ליבך, בן שנתן לך למאה שנה אתה הולך לשוחטו? אמר לו: על מנת כן. אמר לו: ואם מנסה אותך יותר מכן את יכול לעמוד? אמר לו: ויתר על כן. אמר לו: למחר אומר לך שופך דם, אתה חייב ששפכת את דמו של בנך. אמר לו: על מנת כן. וכיון שלא הועיל ממנו כלום – בא לו אצל יצחק. אמר לו: ברא דעליבתא (בן העלובה) הולך הוא לשחטך. אמר לו: על מנת כן. אמר לו: אם כן, כל אותן הפרגוזיות (מתנות, בגדי חמודות) שעשת עמך, לישמעאל שנוא הבית, ירושה, ואתה אינך מכניס בלבך? כד לא תעול מלא, תעול פלגא (כאשר לא תכנס מלה, תכנס מחציתה). הדא הוא דכתיב: ויאמר יצחק אל אברהם אביו, ויאמר אביי, למה אביו, אבי, שתי פעמים? כדי שיתמלא עליו רחמים ויאמר הנה האש והעצים וגו'". אמר ליה: יצף להווא גברא, דיגער ביה, מכל מקום: 'אלוהים יראה לו השה בני, ואם לאו – אתה השה לעולה בני, וילכו שניהם יחדיו' – זה לעקוד וזה לעקד, זה לשחוט וזה לשחט".

מהי מטרתו של השטן? ערעור ביטחונם של אברהם ויצחק. אלה הם הרהורים והמחשבות המומחשות בדמותו ובשאלותיו של סמאל השטן. ואלה מחשבות ורגשות אנוש טבעיות, לגיטימיות, קשות, מתלבטות.

אברהם איתן בדעתו, חזק ברוחו והודף כל הרהור וספק. אך יצחק? יצחק על פי המדרש יודע לאן הוא הולך, אך לא בוודאות גמורה ונראה שלא בביטחון מלא. והשטן שנכשל אצל אברהם, האב, מנסה לערער ביטחונו של הבן ופורט על נימים מאוד עדינים. הוא מנסה לעורר רחמיו של יצחק, הבן על אמו, ולקוממו

נגד אביו "הוא הולך לשחטך", והירושה למי? משהו עומד לקרות לך, שאלת חיים...

אם לא הכל נקלט בלבו של יצחק, חלק נקלט ומשפיע, ומתחיל רגע של חולשה, אופפת אותו האימה, והוא נאחז ביחידי שיש לו להיאחז בעולמו, באביו, וקורא קריאה לעזרה, ואולי לרחמים, עקב הספק... והאב מאשר בוודאות: אתה הוא השה לעולה! והבן מקבל, מתעודד הוא, מוכן, אין התנגדות. והאישור לכך: בפעם השנייה: "וילכו שניהם יחדיו", והפעם כפי שאומר יפה רש"י: ואף על פי שהבין יצחק שהוא הולך להשחט – "וילכו שניהם יחדיו" בלב שווה. אם כן הכתוב השני בא להודיע גדולתו של יצחק, המתגבר על ההיסוסים והחולשות, העומד בניסיון, מוכן ומזומן להיעקד ולהישחט.

ה. עולה תמימה

ואם יעלה על דעתנו שברגע השיא, בשעה הקשה של בניית מזבח, עריכת עצים לעקדה – יבוא ערעור, התנגדות, התייחסות קשה לאב, לצו... נעין במדרש הבא (פרשה נ"ח סעיף ח):

"אמר ר' יצחק: בשעה שביקש אברהם לעקוד את יצחק בנו, אמר לו: אבא, בחור אני, וחוששני שמא ידעזע גופי מפחדה של סכין ואצערך, ושמא תפסל השחיטה ואל תעלה לך לקרבן, אלא כפתני יפה יפה, מיד ייעקד את יצחק בנו, כלום יכול אדם לכפות בן שלושים ושבע? אלא לדעתו".

מדרש זה אף מעלה שאלה קשה יותר. אם ברצונו של יצחק נעשה הדבר, למה יש צורך בעקדתו על המזבח? ואם בעל כורחו, כיצד עלה בידו לעקדו? אלא יצחק ביקש מאברהם לעוקדו כי חשש משני דברים: א. למנוע צער מאביו למראה ייסורי בנו. ב. שמא תיפסל השחיטה.

רואים אנו בזה גדולתו של יצחק, שהסכים לעלות על המזבח כעולה תמימה, במצוות הבורא לאברהם אביו, אף על פי שיכול היה להתנגד, התגבר על תכונות אנוש ועל רגשות טבעיים, רגש הרחמים כלפי עצמו, גופו ורגש הרחמים כלפי אמו הורתו, ועמד בניסיון.

מדרש תנחומא (סעיף מג) מגדיל לתאר גודל רוחו של יצחק. כאשר שולח אברהם ידו אל המאכלת לשחוט את בנו, אומר לו יצחק, אבא, לא תודיע את אמי כשהיא עומדת על הגג, או כשהיא עומדת על הבור, שמא תפיל עצמה ותמות.

ו. עקדת יצחק כסמל להזדהות

מה היתה מגמת חז"ל במדרשים אלה, שהבליטו את חלקו של יצחק בפרשת העקדה, ועשאוהו לגיבורה הראשי? הדרש מתפקידו לדרוש את הכתובים ולהתאימם למציאות. חז"ל ניסו למצוא בתנ"ך את התשובות לבעיות הדור ובכך בעצם מימשו את נצחיותו של התנ"ך והתאמתו לחיי היום יום לקרבו אל העם. סביר שמדרשים אלה על עקדת יצחק נדרשו באחת התקופות הקשות בחיי האומה – דור השמד, גזרות אדריינוס ומרד בר כוכבא. בעקבות הגזרות הקשות, הרדיפות והייסורים, עלו ספקות והרהורים. דור השמד היה ידוע כדור של צדיקים. תקופה של שגשוג רוחני, יצירה ולימוד תורה – בראש העם עמדו גדולי הדור כר' עקיבא וחבריו – ומאליה עלתה השאלה: "זו תורה וזו שכרה?" תורת הגמול נפגעת והאמונה?...

כדי לענות על שאלות אלה שהדור מתלבט בהן ונוטה לייאוש, העמידו חז"ל במרכז את הניסיון ואת היחס לצדיק: "ה' צדיק יבחן"... וכמאמרם: "חביבין ייסורין שהברית כרותה לישראל על ידי ייסורין" (סנהדרין פא). או מאמרו של ר' עקיבא: "אשריכם ישראל – לפני מי אתם מיטהרין" ומי מטהר אתכם, אביכם שבשמים" (משנה, סוף יומא).

בדור השמד (ובעצם בכל הדורות), כאשר המוני בית ישראל הועלו על המוקד, וקידשו שם שמים כדי לקיים תורה ומצוותיה, מצאו ניחומים בהזדהות עם הקורבן – יצחק. חז"ל הבליטו חלקו של יצחק כמנוסה – אשר במסירות נפשו היה מוכן להקריב עצמו על קידוש ה'. לא זו בלבד שהוא נעשה שותף מלא לניסיון "וילכו שניהם יחדיו", יתר על כן, הניסיון נחשב למעשה, ויצחק היה גיבורה הראשי. יצחק הנו דוגמה לדורות השמד ולכל הדורות שנתבעו לתת נפשם על קיום התורה ומצוותיה ולייחד את שמו יתברך. העקדה הפכה לסמל, היא קרובה אל העם, הנתבע להעלות קרבן, ומזדהה עם הקורבן הראשון. לעקדת יצחק ולהבלטת ניסיונו של יצחק על ידי חז"ל, היתה כאמור השפעה לא רק על דור השמד, אלא על כל הדורות בגלות שסבלו מרדיפות, מגזרות, מפרעות ומשמד.

ז. דמות יצחק בפיוטי העקדה

העלאת זכר העקדה ודמותו של יצחק כקורבן המנוסה, התגלתה גם בכתיבה ספרותית, ובמיוחד בפיוטים על יסוד החומר האגדי שבתלמוד ובמדרשים,

ומתוך תפיסה דתית מיוחדת, התפתח בעמנו סוג מיוחד של בלדה דתית הנקרא "עקדה".

רבות מן הבלדות והפיוטים מצויים בסידורי התפילה והנאמרים במיוחד בימי הסליחות בחודש אלול, ראש השנה ויום הכיפורים.³ נציין במיוחד שני פיוטים על העקדה, שמושפעים מן המדרש; האחד "אם אפס רובע הקן" – מתברו ר' אפרים בר ר' יצחק, שחי לפני כ- 800 שנה בעיר ריגנשבורג אשר על גדות הנהר דונא, מחבר אשכנזי קדום שפיוטו נתקבל דווקא על ידי קהילות ספרד ומושר כפיוט בסליחות. נצטט כמה שורות המדגישות לצורך ענייננו את חלקו של יצחק בעקדה:

"במצותך שניהם נוהרים,
ואחרריך לא מהרהרים,
חשו והלכו נמהרים על אחד ההרים".

"ראה יחיד כי הוא השה,
נאם להורו המנוסה –
אבי אותי ככבש תעשה,
לא תחמול ולא תכסה".

צוואר פשט מאליו,
ואביו ניגש אליו..."

הפיוט האחר מפורסם עוד יותר: "עת שערי רצון" הנאמר לפני התקיעות הראשונות, ונתחבר על ידי ר' יהודה שמואל אבן עבאס. מוצאו מפאס, ותקופתו המאה הי"ב. אין בכוונתנו לעמוד במסגרת זו על תוכנו המלא של הפיוט,⁴ אלא כאמור להדגיש אותם בתים המבליטים חלקו של יצחק וניסיונו בעקדה. פיוט זה הפרוט בתוכנו על נימי הנפש ומעורר רגשות חזקים, מושפע מאוד מן המדרש. להלן שני בתים מן הפיוט לשם המחשה, המבליטה חלקו של יצחק בעקדה וניסיונו:

3 ראה ספרו של פרופ' שלמה דב גוייטן, **עיונים במקרא**, יבנה, תל-אביב, הפרק על העקדה.
4 פרטים נוספים על הפייטן, ועל תוכנו המלא של הפיוט, ראה מאמרו של חזוניאל טויטו, שנתון מכללת תלפיות, כרך ו תשנ"ח.

"שיחו לאמי כי ששונה פנה,
הבן אשר ילדה לתשעים שנה,
היה לאש ולמאכלת מנה.
אנא אבקש לה מנחם אנא,
צר לי לאם תבכה ותתייפח".

ממאכלת יהמה מדברי,
נא חדדה אבי! ואת מאסרי
חזק! ועת יקד יקוד בבשרי
קח עמך הנשאר מאפרי
ואמור לשרה: זה ליצחק ריח.

רוב העקדות האחרות שנכתבו מבליטות בעיקר את המיתה על קידוש ה',
אשר עקדת יצחק היתה להם כמופת.
מדורם של חכמי המדרש הראשונים ועד סוף כל הדורות, תולים אנו בעקדת
יצחק ובניסיונו, ומבקשים זכות, ומייחלים למחילה, לסליחה ולכפרה, ולגאולה
קרובה.

"וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל אחר", מהו אחר? אמר ר' חנינא
בר יצחק: כל ימות השנה ישראל נאחזין בעברות ומסתבכין בצרות,
ובראש השנה הן נוטלין שופר ותוקעין בו, ונוכרים לפני הקב"ה והוא
מוחל להן וסופן להיגאל בקרנו של איל שנאמר: "וה' בשופר יתקע" (ב"ר,
פרשה נו, ט).

זכות העקדה תעמוד לנו לעד, אמן.